



Perkament maken en verkopen in een gehistorieerde initial van : Kopenhagen, KB, ms. 4, 2°, f. 183v (C. DE HAMEL, *A history of illuminated manuscripts*, Londen, 1997, 87).

Perkament maken en verkopen in Brugge op het einde van de 16de eeuw

In de late middeleeuwen doet papier op grote schaal zijn intrede. De mogelijkheid om op industriële schaal papier te produceren was overigens een basisvoorwaarde voor het ontstaan en de verspreiding van de boekdrukkunst. Perkament, de traditionele schrijfstof, werd toen hoe langer hoe meer uit de markt geprijsd. In 2003 documenteerde Pieter Santy op overtuigende wijze de opmars van papier in Brugge tijdens de 14de eeuw.¹ Wat hij kon aantonen voor de stadsadministratie kan daarenboven worden geëxtrapoleerd voor andere wereldlijke en kerkelijke instellingen. Het gebruik van perkament zag zich herleid tot oorkonden, cartularia, rekeningen en andere documenten waar een blijvende waard werd aan gehecht. Vanaf de 15de eeuw werden vooral boekdrukkers de grote papiergebruikers. Uiterst zelden waagden ze het om boeken te drukken op perkament. In de 16de eeuw had deze evolutie zich in grote lijnen voltrokken.

Kiezen voor papier hield voor Brugge in dat geopteerd werd voor een importproduct. In de late middeleeuwen en ook nog in de 16de eeuw werd in Vlaanderen overwegend papier uit productiecentra in Frankrijk en Italië ingevoerd. Van perkament kan daarentegen worden verondersteld dat het lokaal werd geproduceerd. De wijze waarop deze productie was georganiseerd en, vooral, of ze zelfvoorzienend was, zijn voor de hand liggende vragen waarop vooralsnog geen antwoord kan worden gegeven. Met betrekking tot de 14de eeuw wees Pieter Santy er op dat de Brugse stedelijke administratie vooral perkament betrok bij perkamenthandelaars uit Torhout.² Dit kan verwijzen naar een specifieke stedelijke perkamentproductie maar evenzeer naar der rol van

1 P. SANTY, 'Een papieren revolutie? De introductie van het papier te Brugge (13de-14de eeuw)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 140 (2003), 202-268.

2 P. SANTY, *art. cit.*, 247-248.

Torhout, één van de Vlaamse jaarmarktsteden, als transitcentrum in de perkamenthandel. Ook de perkamentmakers die in de tweede helft van de 15de en het begin van de 16de eeuw deel uitmaken van het Brugse librariërs-gilde kunnen bezwaarlijk het bewijs leveren van een lokale industrie.³ Veeleer maakten zij deel uit van het gilde uit hoofde van het afwerken en schrijfklaar maken van perkament.

In het laatste decennium van de 16de eeuw was Antoon de Tollenaere de belangrijkste librariër in Brugge. Ook De Tollenaere verkocht in zijn winkel perkament. Het Brugse ambacht van de beurzenmakers en de witledertouwers waarvan de perkamentmakers als afzonderlijk let deel uitmaakten, oordeelde toen dat perkament verkopen enkel leden van dit ambacht toekwam. En dat De Tollenaere onbewerkte huiden opkochte, tot perkament liet bewerken, en vervolgens weer in zijn winkel introk, kon, volgens de Brugse perkamentmakers en hun ambachtsbestuur, zeker niet door de beugel. Deze discussie leidde in 1593 en 1595 tot een proces voor de Brugse schepbank. Dit conflict inspireerde betrokkenen vanuit verschillende hoeken tot een reflectie over de organisatie van het perkament maken in Brugge, vroeger en nu.⁴

PERKAMENTPRODUCTIE

Francijn

Perkament is gedroogde en niet gelooide dierenhuid. Huiden van schapen, geiten en runderen werden ontvleesd en onthaard en vervolgens strak opgespannen en gedroogd. Na de afwerking (*prepareren*) en het schrijfklaar maken, werden de vellen perka-

3 A. VANDEWALLE, 'Het librariërs-gilde te Brugge in zijn vroege periode', in: *Vlaamse kunst op perkament: handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw*, Brugge, 1981, 41.

4 Het onvolledige procesdossier bevat stukken uit 1593 en 1595, en laat veronderstellen dat het om twee opeenvolgende processen gaat die voor de Brugse schepbank werden gevoerd. De vonnissen zijn niet bekend. Zie BRUGGE, Stadsarchief, Oud Archief, 316: ambacht beurzenmakers en witledertouwers, proces- en losse stukken. Tenzij anders aangegeven komen de gegevens en de aanhalingen in dit artikel uit dit dossier.

ment in de handel gebracht. Dit alles was het werk van de perkamentmakers.

De begrippen perkamentmakers en zelfs perkament komen in de laat 16de-eeuwse procesteksten niet voor. Er is uitsluitend sprake van *francijn* en de perkamentmaker wordt *francijscrepere* genoemd. In de late middeleeuwen lijkt er een betekenisnuance te zijn tussen perkament en francijn. Met francijn zou dan perkament afkomstig uit Frankrijk bedoeld zijn. In een 16de-eeuwse context beantwoorden aan begrippen als perkament, velijn en francijn niet langer afzonderlijke betekenissen en is er in het dagelijks gebruik een verschuiving van 'perkament' naar 'francijn'.⁵ *Screpere* verwijst naar schrepen of schrapen, met een scherp voorwerp van een dun laagje ontdoen.⁶ Dit schrepen heeft betrekking op een deelbewerking in het productieproces dat, als een *pars pro toto*, geëvolueerd is naar de benaming van het volledige proces.

In de *reproche*, één van proceststukken, wordt dit met zoveel woorden gezegd: *daeromme dat zy de naeme dragen van de francijscrepers* omdat niemand anders dan *den zelve francijscrepers* toekomt om al deze handelingen, vanaf het bewerken van de *blooten* tot het verkopen van het afgewerkte perkament, uit te voeren. De perkamentmakers vergelijken zich in dit opzicht graag met de huidenvetters: ook hen komt als enige toe (runder)huiden te bewerken tot leer en het afgewerkte leer te verkopen.

Perkamentmakers of *francijscrepers* maakten deel uit van het ambacht van de beurzenmakers en witledertouwers. Een aantal producenten worden bij naam genoemd. Staesen vander Strate was een overleden *francijscrepere* uit wiens inboedel Antoon de

5 WNT (*Woordenboek der Nederlandse Taal*, toegankelijk via de Geïntegreerde Taalbank op <http://gtb.inl.nl>), s.v. francijn. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Den Haag, 1889, II, kol. 847 (francijn); 1907, VI, kol. 140-141 (parcament, parcamentier). R. REED, *The nature and making of parchment*, Leeds, 1975, 79 beschouwt de verschillende benamingen als gelijkwaardig. Nog in 1471 leverde een Brugse kopiist (*boucscrievre*) riemen, *pampiers, fransyn, parkement*, wat op een betekenisverschil wijst (cfr. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, I: Introduction*, Brugge, 1878, 139-140).

6 WNT, s.v. schrepen.

Tollenaere een pak perkament had gekocht. Ook Cornelis Bourbau was een groot producent geweest. Adriaen Cantreel, 25 jaar lang knaap of gezelschap bij Bourbau, had het vak aldaar geleerd, was vervolgens zelfstandig aan de slag gegaan, en had tenslotte kort voor 1595 het ambacht al de rug toegekeerd. De familie Verbeke telde meerdere perkamentmakers. Ook Franchois had het vak verlaten en had zich als landbouwer in Dudzele gevestigd; Michiel en zijn broer Cornelis waren nog wel actief als *francijscrepere*. Bertram Verbuere belichaamde het weinig transparante grensgebied tussen librariërs en perkamentmakers. Verbuere, 50 jaar oud in 1595, had zijn hele leven het ambacht van perkamentmaken uitgeoefend, steeds als lid van het ambacht van de beurzenmakers en witleedertouwers. Zijn vader Jan en vervolgens zijn moeder-weduwe behoorden daarentegen tot het librariërs-gilde. De weduwe verkocht in elk geval vrij perkament in haar boekwinkeltje op de Burg.⁷

Perkament maken was in het laat 16de-eeuwse Brugge op zijn retour en actieve ondernemers keerden het vak de rug toe. De enkele actieve perkamentbewerker verwezen wel naar de sterke traditie van de Brugse perkamentnijverheid, die pas de voorbije jaren was geïmplodeerd. Deze traditie was onder meer gekenmerkt door een sterke exportgerichtheid, waarbij werd uitgevoerd naar verschillende gewesten in de Nederlanden en ook naar het buitenland.⁸ De grote vraag naar Brugs perkament liet zich ook verklaren door de hoge kwaliteit.⁹ De perkamentmakers verklaarden de achteruitgang van hun ambacht – *zo een deel vergaen es* – gedeeltelijk door de oneigenlijke toeëigening door librariërs en anderen. Ook de nauw verwante beurzenmakers waren

7 De getuigenissen van Jan Deurwaerdere, kapelaan van de Sint-Donaaskerk en van Bertram Verbuere. Over Jan Verbuere: A. ROUZET, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*, Nieuwkoop, 1975, 233. De weduwe Verbuere woonde in de Waalsestraat, een straat tussen het kwartier van de witleedertouwers en de huidenvetters.

8 ... *francijn van dezer stede van allen tyden ghezonden ende ghetrocken es gheweest in Arthois, Henegauwe, Spaaigne, Duytschlandt ende elders*. Cfr. L. VANDAMME, 'Boeken', in: M. MARTENS (ed.), *Brugge en de Renaissance: van Memling tot Pourbus*, Brugge, 1998, 280.

9 ... *daer nochtans tfrancyn te Brugge ghereet in voorleden tyden plach over al den prys ende croone te draghene*.

op het einde van de 16de eeuw uit het stadsbeeld verdwenen. Zeger van Male geeft aan hoe ze een generatie eerder nog vele stallen in de hallen, kant Wollestraat, bemanden en er nu – Zeger schrijft in 1590-91 – volledig verdwenen waren.¹⁰ De neergang van het huidenvettersambacht in de 16de eeuw hield in dat deze lederbewerker niet langer elkaars gezelschap opzochten in een looierswijk omheen de Eekhoutstraat maar hun activiteiten via enkel individuele vetterswerkplaatsen verspreidden over de stad.¹¹ Perkamentmakers zagen zich geconfronteerd met de inkrimpende markt van een stad in crisis maar zagen zelf als oorzaak van hun achteruitgang de onderlinge rivaliteit tussen ambachten.

Over welke soort huiden tot perkament werden verwerkt, wordt slechts sporadisch iets gezegd. Antoon de Tollenaere geeft aan dat hij in zijn winkel op de Burg *calvercouverturenvellen* als trommelvellen verkocht en verder dagelijks perkament van kalver- en andere vellen gebruikte in zijn werkzaamheden als boekbinder. Het feit dat perkamentmakers samen met de witledertouwers deel uitmaakten van hetzelfde ambacht kan er op wijzen dat in dit ambacht enkel ‘kleine’ huiden werden bewerkt, met name schapen, geiten, wellicht ook kalveren, geen runderen.¹² Dat alle getuigen het over het bewerken van bloten tot perkament hebben laat nog een verdere restrictie toe. Bloten slaan in de eerste plaats op schapehuiden.

10 J. DE SMET, ‘Het huis ‘Den Hane’ en de lederbewerking te Brugge in vroeger eeuwen’, in: *’t Beertje: volkskundige almanak*, 1974, 36. A. DEWITTE en A. VIAENE (ed.), *De lamentatie van Zeghere van Male: Brugge na de Opstand tegen Spanje, 1590*, Brugge, 1977, 44-45: *Ambacht vande azack maeckers ende beursemaeckers es gheheel te nieten ende vergaen. ...ick hebbe het gesien: een groot ambocht in mijnen tijt. Ende ick en vind inder stadt maer eenen die staet in een wynckel op den burgh’*. Het gaat hier wellicht om de beurzenmaker Samspon Clyncckaert die in het proces getuigt voor Antoon de Tollenaere, *dat hy deposant nu [1595] over neghen jaeren ghezeten heeft in de wyynckle neffens de proostdie daer hy nu noch zidt...*

11 K. D’HOOGHE, ‘Een belangrijke vestiging van leerlooiers in Brugge tussen 1300 en 1480: de gegevens uit de geschreven bronnen’, in: *Stad Brugge, Stedelijke Musea: jaarboek*, V (1989-90), 124-138.

12 De specificiteit van de witledertouwers werd onderzocht in de Gentse ambachtelijke context: J. DEROO, ‘De lederneringen en de techniek van het lederbewerken te Gent (ca. 1500-ca. 1800)’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 111 (1992), 133-137. Vanzelfsprekend speelt bij de witledertouwers ook nog de bewerkingstechniek (touwen, ‘tanning’) mee wat hen onderscheidde van de looiersambachten.

Bloten

Waar de perkamentmakers hun huiden betrokken, wordt niet gezegd. Huiden waren beschikbaar via dieren die in de stad werden geslacht of in de vorm van vachten die werden geïmporteerd. In het eerste geval kan – naar analogie met Gent – gedacht worden aan de stedelijke vlees- of slachthuizen. Alle getuigen spreken evenwel over het bewerken van *blooten*. Dit is een verwijzing naar vachten die ook in deze jaren massaal in Brugge werden geïmporteerd, onder meer vanuit Schotland. Mits het betalen van licenten werden deze ladingen in het Zwin overgeladen op lichters en binnen Brugge gebracht. Alleen al in maart 1596 ging het om 40.000 Schotse vachten, *lammer vellen ende schapen*.¹³ In Brugge werden ze behandeld door vellenploters¹⁴; de wol vond zijn weg in de textielproductie, de huiden kwamen in aanmerking voor huidenvetters, perkamentmakers en aanverwante beroepen. Vellenploters – in Brugge ook *muelemeerschers* genoemd, naar hun woonplaat in de omgeving van de Molenmeers¹⁵ – voerden de eerste bewerkingen uit. Nadat ze de vachten hadden *ghe-wult ofte ghebloot* lieten ze de huiden drogen of gooiden ze ze in kalkputten, *zynde also het calcken van de muelenmeerschers ofte drooghen alleeneelick omme de zelve blooten goet en bequame te houden*. De afnemers van deze elementair gedroogde of gekalkte huiden konden dan alle kanten uit. Zo kwamen huiden ook bij perkamentmakers terecht, *welcke de zelve blooten alsdan veele sterckere ende hooghere calcken*.

Dit laat ons toe om bloten (*blooten*) te omschrijven als schapenhuiden die van wol werden ontdaan, maar het is duidelijk dat de

13 BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, 274: licenten Sluis, rekening Maximiliaan de Corte, maart-september 1596, f. 2r, 22r. Zie L. VANDAMME, 'Sluis en Brugge (1587-1604): de handelsvaart op het Zwin herleeft', in : A. BAUWENS (ed.), *Niemandslan in Staatsverband: West-Zeeuws-Vlaanderen ten tijde van de Republiek en daarna*, Aardenburg, 2004, (*Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen*, 32), 17-32, 29.

14 WNT, s.v. blooten, ploten: (schapenhuiden) van de wol ontdoen.

15 ... *ghelaeden voor het ambacht vande vachgteploters deser stede gheseyt de meulemeschers...*: BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, licentenrekening Maximiliaan de Corte, maart-september 1596, f. 2r. Zie ook J. GAILLIARD, *De ambachten en neringen van Brugge, of beschryving hunner opkomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorregten*, Brugge, 1854, 134.

vellenploters daar ook eerste conserverende behandelingen aan verbonden (drogen, eerste kalkbad). De Tollenaere spreekt naar aanleiding van het *calcken vanden blooten* over een productiefase die niet zozeer de perkamentmakers toekomt maar veeleer de molenmeersers.

Een ervaren perkamentwerker als Bertram Verbuere gaf aan dat het specifieke van hun ambacht lag in het bewerken van de huiden tot perkament, *het wercken van blooten ten franchine*. Daarin onderscheidt hij twee belangrijke processen. Enerzijds is er het *werck van calcken en schrepen*. Anderzijds is er de afwerking (*prepareren*), waarin vijf handelingen worden uitgevoerd: schaven, ponsen, schroden, stoppen en sorteren.

Kalcken en schrepen

De eerste fase, het grove werk, wordt beschreven in handleidingen voor het maken van perkament. Deze klimmen op tot de twaalfde eeuw. De daarin opeenvolgende handelingen ondergingen doorheen de eeuwen nauwelijks veranderingen en worden ook vandaag bijna ongewijzigd toegepast.¹⁶

Huiden – al dan niet voorlopig gekalkt – worden langdurig in water gespoeld en vervolgens in een bad van water en kalk ondergedompeld. Na één à twee weken worden de huiden er uitgethaald, op een boom of bok uitgestrekt en met een gebogen, bot mes onthaard. Dan volgt opnieuw en gedurende een week een bad in kalkwater. Daarop worden de huiden langdurig in een waterbad gespoeld en vervolgens met touwen in een houten raam opgespannen.

16 Zie vooral R. REED, *Ancient skins parchments & leathers*, (*Studies in Archaeological Science*), Leeds, 1972 en ID., *The nature and making of parchment*. Een goede samenvatting in W. SMIT en H. PORK (eindred.), *Richtlijnen voor de conservering van leren en perkamenten boekbanden*, Den Haag, 1987, 30-34; A. LIENARDY en Ph. VAN DAMME, *Interfolia: handboek voor de conservatie en de restauratie van papier*, Brussel, 1989, 40-43; J. LEMAIRE, *Introduction à la codicologie* (UCL. *Publications de l'Institut d'études médiévales. Textes, Etudes, Congrès*, 9), Louvain-la-Neuve, 1989, 11-23, wijst er terecht op dat bij de oude technieken de huid niet werd gesplitst, wat het vandaag mogelijk maakt om bij perkament perfect de vleeszijde van de haarzijde te onderscheiden.

Op deze manier wordt de huid gedroogd en met een scherp mes worden overtollige resten en lagen verder afgeschrapt. De bewerking met puimsteenpoeder zorgt voor een gladde vleeszijde. Intussen blijft het vel voor langere tijd opgespannen.

Deze eerste fase loopt op het eerste gezicht gelijk voor wat betreft leerlooiers, leertouwers, molenmeersers (of handschoenwerkers) en perkamentmakers. Het zou best kunnen dat het kalken en ontharen, met andere woorden alle stappen die het opspannen van de huid voorafgaan, door lederbewerkingen gebeurde. Het gaat dan om witledertouwers voor de kleine huiden en huidenvetters voor de grote runderhuiden. Huidenvetterswerkplaatsen uit de late middeleeuwen omheen de Eekhoutstraat leverden naast sporen van looibewerkingen inderdaad materialen (kalk, schraapmes) op die aangeven dat de voorbereidende bewerkingen ook ter plaatse door de huidenvetters zelf werden uitgevoerd.¹⁷

Anderzijds spreken de getuigenissen van de Brugse perkamentmakers dit tegen. Het primair materiaal dat zij introkken waren bloten, eventueel elementair gedroogd en gekalkt. De verdere ruwe bewerking via kalkbaden en schrepen voerden zij ook zelf uit. Dit kan er op wijzen dat de voorbereidende werkzaamheden in het bewerken van huiden toch een andere benadering vroeg in functie van het eindproduct. De verdere bewerking is duidelijk verschillend: huidenvetters looiden de huiden, witledertouwers touwden de huiden en perkamentmakers spanden ze op in een raam en droogden ze.

Tenslotte eisten ook de molenmeersers de volledige voorbereidingsfase voor hen op. Molenmeersers, zo zegden Pieter Cobryse, één van de grote ondernemers in Brugge in 1595¹⁸, en Cornelis

17 B. HILLEWAERT en A. ERVYNCK, 'Leerlooierskuipen langs de Eekhoutstraat', in: *Stad Brugge, Stedelijke Musea: jaarboek, V* (1989-90), 109-123, 118. De aangetroffen hoornen uit de 14de en 15de eeuw verwijzen uitsluitend naar runderen, de vroegste vondsten die dateren uit het midden van de 13de eeuw hebben betrekking op runderen én geiten, wat een aanwijzing kan zijn dat de lederbewerking in dat vroege stadium nog niet in verschillende ambachten was opgesplitst.

18 Pieter Cobryse als grote importeur van vachten uit Schotland: L. VANDAMME, 'Sluis en Brugge', 29.

Rielandt, zorgden zowel voor het elementaire kalken en schrepen maar gingen ook verder, *veel sterckere hooghelick calcken* als ze wisten dat lederbewerkers en perkamentmakers hun afnemers waren. Maar zoals boven aangehaald hielden perkamentmakers vast aan het inzicht dat het volledige proces hun toekwam, van het kalken tot de afwerking.

Prepareren

De tweede of de afwerkingsfase (*prepareren*) omvat, zoals gezegd, een vijftal handelingen. Schaven is duidelijk het uitiem verwijderen van opperhuid en/of resten. Ponsen verwijst naar het glad en egaal maken van het vel door het wrijven met puijsteen(poeder). Dat gebeurt aan beide zijden, vooral aan de haarzijde waar de 'korrel' meer uitgesproken is. Met het ponsen verdwijnen ook de achtergebleven kalkresten. Het onderscheid tussen ponsen en schroden is niet duidelijk.¹⁹ Ook schroden houdt een proces in van wrijven en afschuren.²⁰ Stoppen richtte zich naar het vullen van gaten in het perkament. Het sorteren hield in dat de vellen in verschillende categorieën werden ingedeeld, volgens prijs en grootte, en gemerkt met letters van A tot D, en eventueel verder. Perkamentmakers hielden zelf winkel en boden op deze manier perkamentvellen te koop aan.

Het perkament dat op deze manier in de handel kwam was niet steeds schrijfklaar. Zo kochten de klerken in dienst van het Brugse stadsbestuur perkament aan dat ze verder met een mes of op ander manieren bewerkten, met name *scrooden ende preparende omme daare inne te scryvene*. Tot het schrijfklaar maken behoorde ook ook het plooiën en snijden van vellen tot katernen en het liniëren (*reghelen*) van de vellen/bladen. Enkel de librariër Jan Vyncx brengt dit laatste ter sprake, en haast er zich aan toe te voegen dat hij dit nooit heeft gedaan. Dit alles kan er op wijzen dat het maken en liniëren van katernen toch eerder in de sfeer van de gebruikers moet worden gesitueerd.

19 WNT, s.v. schroden.

20 ... *te scrooden, de rudicheit belettende tscryven te weeren, ...*

AMBACHTELIJK PROTECTIONISME

Librariërs en perkamentmakers

De context waarbinnen dit proces zich voltrok was een protectionistische houding van ambachten die zorgvuldig hun prerogatieven bewaakten en er op toezagen dat alle stappen in de warenproductie werden uitgeoefend door ambachtsslui die 'vrij' waren in het betreffende ambacht. Enkel wie lid was van het ambacht mocht het product aanmaken én verkopen. Zonder deze bescherming lag het voor de hand dat vermogende ondernemers de ruwe materialen opkochten, lieten bewerken door enkele ambachtssluiden *en daer mede benemen tbroot ghewin vanden anderen supposten*.

Op vraag van het ambachtsbestuur van de beurzenmakers en witleertouwers passeerden schoenmakers en andere ambachtssluiden in dit proces de revue om in dezelfde zin te getuigen. Schoenmakers verkochten lederen schoenen maar dit liet hen niet toe om in hun winkel te verkopen *onghewrocht ledere, int gheele ofte by sticken*.

Uiteraard was deze opdeling niet houdbaar en ontwikkelden zich allerlei tussenniveaus. Er werd toegetreden tot verschillende verwante ambachten, het ambacht kon consent geven om zijn producten te verkopen, uitzonderingsmaatregelen golden voor meerseniers die precies in allerlei kleingoed handelden enz. Onduidelijke afbakening leidde dus ook tot dit conflict tussen perkamentmakers en librariërs. Binnen een scenario van een groeiende markt viel daar wellicht mee te leven maar nu Brugge en zijn afzetmarkt op het einde van de 16de eeuw verschrompelden werden de ambachtskeuren aan een *close reading* onderworpen.²¹

In concreto werd Antoon de Tollenaere aangewreven om zich als librariër het werk van perkamentmakers te hebben toegeëigend

21 Zie algemeen: C. LIS en H. SOLY, 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de -18de eeuw', in: ID., *Werelden van verschil: ambachtsgilden in de Lage Landen*, Brussel, 1997.

en dat hij aldus *huerlieder broot ghewin benimpt*. Als librariër verwerkte hij perkament, *int maken van eenighe boucken ofte quoyeren van rekenynghen ofte totter couverture van diere*. Maar De Tollenaere gebruikte deze perkamenttoepassingen ook om bloten te laten bewerken en afwerken – de eerste fase –, en daarop werd hij aangesproken. Het verweer van De Tollenaere richtte zich naar het ontkennen dat hij perkament ‘maakte’. Wel gaf hij toe dat hij als librariër gemachtigd was perkament te prepareren²² en zeker om afgewerkt perkament bij perkamentmakers in te kopen en verder in zijn winkel te verkopen. Ook zijn voorouders hadden dat gedaan – *clandestine en secretelicke*, zegden de perkamentmakers – en daar was niets mis mee. Het verkopen van perkament was duidelijk een grijze zone en De Tollenaere maakte daar gebruik van, zeker in een tijd dat zijn inkomen uit zijn activiteiten als boekhandelaar en boekbinder onder druk stonden. Opvallend is dat De Tollenaere geen vakgenoten bereid vond om hem bij te springen. Enkel de librariër Jan Vyncx kwam aan het woord. Ook hij beheerde een boekwinkel op de Burg bij de Sint-Donaaskerk. Maar verder dan aangeven dat hij perkament verwerkte in zijn bindwerk en dat hij *stopt oock wel de gaten alst van noode es* ging deze boekverkoper-boekbinder niet.

Antoon de Tollenaere

Antoon de Tollenaere was in 1595 de belangrijkste librariër die in Brugge winkel hield. Hij werkte binnen een familietraditie die vier of vijf generaties terugging, een unicum in het Brugse boekenbedrijf. Deze opeenvolgende generaties baatten een winkel uit op de Burg, naast de poort van en aangebouwd tegen de Proosdij van Sint-Donaas.

Antoon nam samen met zijn moeder de winkel over toen zijn gelijknamige vader in 1573 overleed. Antoon de Tollenaere sr. had in dat jaar *alle het alaem ten wyncle ende stile van boucbynden*

22 *Dat fransyn te bonden in quohieren om boucken te maken tselue te scrooden, de rudi-
cheit belettende tscryuen te weeren, de gaten te stoppen, ende allesins ghereet te maken
tot boucken om stede rekenyn[ghen], oft andere fransyne registers ghelyck van witte
pampiere ende andere gheprente boucken dependeert privatelick vanden styl vande li-
brariers.*

dienende aan zijn zoon Antoon overgelaten.²³ Vader en zoon waren overigens niet alleen actief als boekbinder. Ze stonden ook bekend als boekverkoper en betrokken hun fonds in hoge mate vanuit Antwerpen. Evenzeer boden ze in hun winkel schrijfbodigheden aan. De vader trad sporadisch ook als uitgever op.²⁴

Ook het klantennetwerk dat zich van onder meer perkament, registers en boeken in deze winkel bevoorraadde bleef deze winkel generaties lang trouw. Hierbij kwam het kapittel en de kerk, vervolgens kathedraal van Sint-Donaas op een prominente plaats. Kapelaan Jan Duerwaerdere, die voor de zoon getuigde in het proces, was een goede bekende van vader De Tollenaere. Kanunnik en cantor Laurentius de Molendino kende niet alleen Antoon maar ook zijn vader en zijn grootvader. Hij kocht er, net als vele anderen, steeds zijn perkament. Ook de intussen stokoude Jan Perez de Malvenda, oud-burgemeester, had er drie generaties De Tollenaere gekend, die steeds in hun winkel perkament hadden verkocht.²⁵

BESLUIT

Ook na de 'papieren revolutie' bleef perkament zijn weg vinden in het boekenbedrijf en de vele bestuurlijke niveau's. Brugge kon buigen op een lokale productie die op het einde van de 16de eeuw onder spanning stond. Processen die daar uit voort kwamen geven een inkijk op de wijze waarop het maken en verkopen van perkament in Brugge gebeurde. Bloten werden door perkament-

23 BRUGGE, Stadsarchief, Staten van Goed, reeks 2, 17.627.

24 A. ROUZET, *op.cit.*, 221-223. Boekenleveringen aan Antoon sr. (BRUSSEL, Archief Raad van Beroerten, 29, f. 33r: leveringen door Pieter van Keerberghen) en Antoon jr. (M. LEFEVRE, 'Libraires belges en relations commerciales avec Christophe Plantin et Jean Moretus', in: *De Gulden Passer*, 41 (1963), 16). *Zyne wyncle stande anden zuudoosthuck vander proostiepoorte*: BRUGGE, Rijksarchief, ambachten 207, rekening 1555.

25 De De Tollenaeres hadden een familiegraf in de Sint-Donaaskerk. Leveringen aan Sint-Donaas: A. DEWITTE, 'Gegevens betreffende het muziekleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 111 (1974), 167. Antoon sr. schonk bij het eerder vermelde testament, aan kapelaan Duerwaerdere *een cleen tafereel zonder dueren twelcke een crucifix es*.

werkers verder bewerkt via kalkbaden en schrepen. De afwerking verliep in vijf trappen. Uiteindelijk organiseerden perkamentmakers ook de verkoop van het schrijfklare perkament in hun winkels. Vooral de perkamenthandel werd ook door de librariërs opgeëist.